

Miłość *caritas* i jej związek z mądrością według Świętego Tomasza z Akwinu

The love *caritas* and its relation to wisdom by saint Thomas of Aquinas

Irena Grochowska^a

^a Dr Irena Grochowska <https://orcid.org/0000-0002-6927-6772>

WFCH, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Abstrakt: Refleksja nad miłością *caritas* i jej związku z mądrością wymaga zrozumienia i poznania istoty miłości chrześcijańskiej, dlatego w artykule podjęto analizę miłości *caritas* w perspektywie miłości w ogóle i jej łączności z innymi darami, szczególnie z darem mądrości. Aby w pełni zaakceptować i realizować miłość *caritas* trzeba najpierw poznać prawdę o człowieku, który został stworzony na obraz Jedyne Boga, na obraz całej Trójcy Świętej. Poznanie tożsamości człowieka, jak twierdzi Tomasz, to uświadomienie sobie jego powołania do przyjaźni z Bogiem, do bycia przyjacielem Boga (Gałuszka, 2021, s. 82). Dojście do istoty miłości *caritas* i jej nierozwalnego związku z mądrością wymagało podjęcia refleksji nad sensem jednej z cnót teologicznych – cnoty miłości. Ponieważ cnoty teologiczne są Bożym obdarowaniem człowieka, konieczne było też przybliżenie darów Ducha Świętego, aby wskazać na istotę i pełnię miłości *caritas* i jej odniesienia do Boga i ludzi. Do tego celu wykorzystano myśl Świętego Tomasza z Akwinu, która wydaje się być coraz bardziej aktualna i budząca coraz szersze zainteresowanie wśród ludzi poszukujących prawdy i miłości. Miłość *caritas* jest piękna, bo polega na kochaniu w Bogu i z Bogiem również innego człowieka, niekoniecznie tego obdarzonego uczuciem czy sympatią, ale każdego. Taka miłość może być urzeczywistniona tylko w dążeniu do intymnego spotkania z Bogiem. Podjęta analiza znanych tekstów Świętego Tomasza pozwoliła potwierdzić postawioną tezę o związku miłości z mądrością. Miłość jest zasadą wszystkich cnót i źródłem ludzkiego działania. Miłość potęguje mądrość, sama sobie stwarzając tę pomoc. Miłość w najwyższym stopniu przejawia się w mądrości. Prawdziwe zjednoczenie miłości i mądrości owocuje kontemplacją, która jest wynikiem współpracy intelektu i woli.

Słowa kluczowe: cnota, dar, mądrość, miłość, miłość *caritas*

Abstract: Reflection on charity (*caritas*) and its relationship with wisdom requires an understanding and knowledge of the essence of Christian love; therefore, this paper presents an analysis of charity in the perspective of love in general and its connection with other gifts, especially the gift of wisdom. In order to fully accept and realise charity, one must first know the truth about man, who was created in the image of the One God, in the image of the whole Holy Trinity. The identity of man, according to Thomas, can only be recognised through the awareness of man's vocation to friendship with God, to be a friend of God (Gałuszka, 2021, p. 82). Arriving at the essence of charity and its inseparable connection with wisdom required a reflection on the meaning of one of the theological virtues – the virtue of love. Since the theological virtues are God's endowment to man, it was also necessary to mention the gifts of the Holy Ghost in order to indicate the essence and fullness of charity and its relation to God and people. For this purpose, the reflections of Saint Thomas Aquinas were drawn upon, which seem to be increasingly relevant and interesting to people in search of truth and love. Charity is beautiful because it consists in loving another human being – not necessarily the one endowed with affection or sympathy – in God and with God. Such love can only be realised in an intimate encounter with God. The analysis of the texts of St. Thomas allowed us to confirm the thesis on the relationship between love and wisdom. Love is the principle of all virtues and the source of human action. Love enhances wisdom, creating it for itself. Love manifests itself to the highest degree in wisdom. The true union of love and wisdom bears fruit in the form of contemplation, which is the result of the cooperation of intellect and will.

Keywords: virtue, gift, wisdom, love *charity*

Wstęp

W refleksji nad najwyższym poziomem miłości – miłości *caritas* i jej związkiem z darem mądrości – ważne staje się zrozumienie i poznanie istoty miłości chrześcijańskiej w perspektywie miłości w ogóle i w łącz-

ności z innymi darami, w tym szczególnie z darem mądrości. Omawiany temat został opracowany na podstawie myśli Świętego Tomasza z Akwinu, bazując przede wszystkim na *Summa theologiae*. Podstawowa opcja życia chrześcijanina to uwierzyć miłości Boga. Słowa z Ewangelii wg św. Jana są gwarancją miłości

caritas: „Tak Bóg umiłował świat, że Syna Jednorodzonego dał, aby każdy, kto w niego wierzy, miał życie wieczne” (J, 4–16). Zadaniem chrześcijanina jest uznać miłość jako swoją główną zasadę, jako formę kształtującą cnoty, motor i korzeń całego życia nadprzyrodzonego (Przanowski, 2018, s. 217). *Caritas* to kluczowe słowo w Nowym Testamencie, określające tożsamość pierwszych chrześcijan. Poznanie istoty miłości *caritas* jest utrudniane wpływami silnych prądów materialistycznych i sentymentalizmu oraz przedstawianiem jej często tylko w wymiarze przyrodzonym. Brak rozróżnienia w ludzkiej psychice czynności woli na poziomie umysłowym od podobnych im efektów na poziomie uczuciowym bardzo dezorientuje i utrudnia poznanie istoty samej miłości. Miłość w ujęciu psychologicznym zaczęła być sprowadzana do poziomu czysto uczuciowego (cielesnego), a oceniana według wyższej miłości duchowej (Woroniecki, 2013, s. 195). Odróżnienie miłości zmysłowej od duchowej nie jest łatwe, gdyż pomiędzy tymi zjawiskami istnieje wiele podobieństw i wspólnych czynników, które niejednokrotnie się przenikają. Nie jest możliwe zobaczenie sensu i istoty miłości *caritas* bez jej analizy filozoficzno-teologicznej. Taka perspektywa została przedstawiona w myśli św. Tomasza z Akwinu i celem tej pracy jest próba jej odczytania. Aby jasno zobaczyć różnicę między miłością uczuciową a duchową, zaproponowano w artykule refleksję nad pełnią miłości chrześcijańskiej, czyli nad nadprzyrodzoną przyjaźnią z Bogiem w Duchu Świętym zwaną miłością *caritas*. Poznanie, czym jest Boża miłość i co to są dary Ducha Świętego, szczególnie dar mądrości, prowadzi do przyjęcia i praktykowania prawdziwej miłości chrześcijańskiej.

Zdecydowano się na kolejność rozważań, która pozwoli uporządkować myślenie o miłości jako takiej, jej odmianach, rodzajach i możliwie najtrafniej scharakteryzować myśl św. Tomasza o miłości *caritas*. Punktem wyjścia jest cnota miłości i jej sens, dalej podjęto rozważania o darach Ducha Świętego, aby dojść do analizy samej miłości *caritas* i scharakteryzować jej cechy w odniesieniu do Boga i ludzi. Ważne dla chrześcijanina jest potwierdzenie przekonania Tomasza o tym, że miłość jest zasadą i źródłem wszystkich cnót i pierwszą przyczyną wszystkiego, co człowiek robi, a więc jej związku z darem mądrości.

1. O uczuciu i cnocie miłości

1.1. O miłości w niej samej i władzach duszy *potentiae animae*

Terminy związane z miłością zawsze stanowiły trudny temat, gdyż poza takimi dziedzinami nauki jak filozofia, teologia i szeroko pojęta literatura, słownictwo dotyczące miłości było stosowane w powszechnym użyciu, w różnych czasach i środowiskach. U św. Tomasza miłością jest przyłgniecie bytu do dobra. Dobrem jakiegokolwiek rzeczy jest jej cel, a celem miłości *caritas* jest nadprzyrodzona przyjaźń z Bogiem, ukierunkowanie na Dobro Najwyższe (Św. Tomasz z Akwinu, 2000, s. 131). Tomasz definiuje miłość ogólnie i przedstawia ją jako principium dążenia do dobra, czyli według niego miłość jest po prostu upodobaniem w dobru (Sth, I–II, q. 24, a. 2, co). Według niego samo dobro, do którego się dąży jest przyczyną miłości. Miłość polega więc na pewnej przemianie władzy pożądania pod wpływem samego przedmiotu pożądania. Przedmiot pożądania, jako dobro, jest przyczyną jego ukochania (Sth, I–II, q. 26, a. 2, co). W konsekwencji dobro, jakie stanowi przedmiot, staje się przyczyną miłości, gdyż to ono skłania do pragnień i sprawia radość i zadowolenie (Sth, I–II, q. 25, a. 2, co).

Woroniecki wylicza trzy możliwości ustosunkowania się do dobra i trzy nastawienia do przeciwnego mu zła. Dzieli popęd na zasadniczy i zdobywczy, do zasadniczego przyporządkowuje możliwości:

1. miłość – nienawiść,
2. pożądanie – odrazę,
3. zadowolenie – smutek (Woroniecki, 2013, s. 196).

Nieobecność dobra powoduje pragnienie posiadania go, zaspokojenie tym dobrem wieńczy przyjemność, zadowolenie, rozkosz. Pożądanie (pragnienie) lub spełnienie poprzedza zawsze ustosunkowanie zasadnicze, które Tomasz nazywa upodobaniem. Ustosunkowanie się uczuciowości czy woli do jakiegoś przedmiotu jest źródłem wszystkich uczuć i afektów woli jako podstawy. Ważne u Tomasza jest podejście antropologiczne, hierarchię miłości przedstawia na tle organizacji bytu ludzkiego. Akwinata, umiejętnie

korzystając z koncepcji Arystotelesa i inspiracji Augustyna, „ukazuje osobę ludzką jako jedność duszy i ciała, zgodnie z religijnym poglądem na osobę, która jest nakierowana na wieczne życie” (Shanley, 2017). Trzeba zaznaczyć, że człowiek nie ma w sobie pełni bytu i dlatego nie może zaspokoić swoich pragnień sam z siebie. Spełnienia szuka w świecie w różnych wymiarach: materialnym, zmysłowym, umysłowym, poznawczym. W szukającym rodzą się upodobania na skutek różnych przedmiotów i pożądania posiadania ich (tamże, s. 198). „Miłość jest przejawem psychicznej władzy pożądawczej, gdyż dobro jest przedmiotem obojga” (Sth, I–II, q. 26, a. 1, co). Stąd można mówić o zróżnicowaniu miłości według różnicy pożądań. Duch ludzki charakteryzuje się możliwościami do gatunkowo różnych czynności (tzw. *potentiae animae* lub władze psychiczne). Akwinata wylicza ich pięć:

1. władze wegetatywne, które zapewniają funkcje fizjologiczne (odżywianie, wzrost, rozmnażanie);
2. możliwość zmiany miejsca w przestrzeni;
3. zdolność do poznania zmysłowego – a. za pomocą zmysłów zewnętrznych (wzrok, słuch, smak, węch, zespół zmysłów związanych z dotykiem (ciepło, zimno, równowaga, nacisk itd.), b. za pomocą czterech zmysłów wewnętrznych (zmysł wspólny, pamięć, wyobraźnia i zmysł oceny);
4. władze poznania umysłowego, czyli rozum;
5. zdolności pożądawcze (u Tomasza *appetitus*).

Spośród tych władz do dalszej analizy miłości niezbędne będzie omówienie zmysłu pożądania. Zdolności pożądawcze Tomasz dzieli na trzy kategorie:

Pożądanie z natury, przyrodzone naturalne (*appetitus naturalis*), nie wynika z poznania samego bytu pożądającego, ale z natury. Byt w sposób naturalny pożąda tego, co odpowiada jego naturze. Podstawą dążenia do celu (miłości) jest współnaturalność pożądającego przedmiotu, do którego się zmierza. W tekstach Tomasza można znaleźć sześć cech charakteryzujących pożądanie naturalne:

1. Pożądanie naturalne nie jest osobną władzą duszy oddzieloną od innych (Sth, I, q. 6, a.1, ad. 2),
2. Każda władza duszy w sposób naturalny pożąda odpowiedniego dla siebie przedmiotu (Sth, I, q. 78, a. 1, ad. 2.),
3. Pożądanie naturalne jest nieusuwalne (Sth, I, q. 83, a. 1, ad. 5., Sth, II–II, q. 148, a. 1, ad. 3),
4. Pożądanie naturalne nie słucha nakazów rozumu (Sth, I, q. 83, a. 1, ad. 5),
5. Dąży ono zawsze tylko do dobra istniejącego w rzeczy (Sth, I–II, q. 8, a. 1, co),
6. Pożądanie naturalne nadane jest bytom przez Stwórcę natury (Sth, I, q. 6, a. 1).

Według tej charakterystyki można powiedzieć o pożądaniu naturalnym, że jest jakby istotą bytu ujętą jako pryncypium jego działania. Pożądanie naturalne służy najbardziej podstawowemu dobru bytu, czyli zachowaniu życia jednostkowego i gatunkowego (Sth, I–II, q. 28, a. 1).

Pożądanie zmysłowe, nazywane też uczuciem miłości (*appetitus sensitivus*), wynika z poznania samego pożądającego i wynika z konieczności, a nie z wolnego wyboru. Taki popęd charakteryzuje zwierzęta, natomiast u ludzi uczestniczy w dobrowolności i ma miejsce w zależności od posłuszeństwa rozumowi. Podmiotem miłości zmysłowej jest popęd zasadniczy.

Pożądanie rozumowe lub intelektualne, czyli wola (*appetitus intellectualis seu voluntas*) wynika z poznania pożądającego według jego wolnego wyboru. Wola jest podmiotem miłości umysłowej.

W każdym z tych trzech rodzajów pożądania miłością nazywa się to, co jest przyczyną ruchu dążącego do ukochanego celu (Sth I–II, q. 26, a. 1, co).

W dalszej części artykułu uwypuklone zostanie pożądanie umysłowe, gdyż ono jest osadzone w woli i prowadzi do miłości *caritas* i Ducha Świętego. Przy okazji miłości *amor* będzie też konieczność wspomnienia o pożądaniu zmysłowym¹.

1 U Tomasza popęd zmysłowy (*appetitus sensitivus*) może być dwojaki: 1. *Vis concupiscibilis* – władza pożądliwa zwana także „popędem do przyjemności”, która odnosi się do dobra lub zła poznanego za pomocą zmysłów w sposób bezwzględny, bez odnoszenia się do trudu. W tym popędzie uczucia są podstawą przyporządkowania do władzy psychicznej. 2. *Vis irascibilis* – władza gniewliwa odnosząca się właśnie do trudu. Gniew i namiętność stanowią podstawę przyporządkowania do władzy psychicznej (*passiones*) – Sth I-II, Wstęp.

1.2. O różnych odmianach miłości

Zróżnicowanie pożądań przedstawione w poprzednim rozdziale pozwala na przyporządkowanie odpowiednich rodzajów miłości.

- Miłość naturalna (przyrodzona) cechuje wszystkie byty i jest inklinacją do właściwego dobra. Zarówno ludzka uczuciowość, jak i duchowość związane są z wolą.
- Miłość zmysłowa zawiera się w pożądaniu zmysłowym i z nim się uzgadnia.
- Miłość intelektualna (umysłowa) mieści się w pożądaniu intelektualnym.

Święty Tomasz przedstawia porządek miłości wynikający z faktu, że wszystko, co ma początek, zmierza do końca w określonym porządku oraz przedstawia jej podział, kierując się różnymi uwarunkowaniami. Mówiąc o porządku wymienia miłość szacunkową, której nadaje pierwszeństwo, i miłość uczuciową, która jest mocniejsza. Tomasz mówi też o miłości ujmowanej ogólnie, podając podział na miłość rozumową, zwierzęcą i wrodzoną (naturalną) (Sth, I–II, q. 28, a. 6). Termin miłość obejmuje więc szeroki zakres znaczeniowy. Tomasz porządkuje również zakresy nadrzędności i podrzędności gatunków miłości oraz nadaje nazwy poszczególnym rodzajom miłości, rozróżniając cztery, są to: miłość – lubienie z czasownikiem lubić, miłość – kochanie z czasownikiem kochać, miłość *caritas* z czasownikiem miłować i przyjaźń (*amicita*). Andrzejuk (2012, s. 267) przedstawił Tomaszowe poziomy miłości w następującym porządku, z komentarzami dookreślającymi rozumienie łacińskiego nazewnictwa:

- *amor* jako pożądanie,
- *dilectio* jako wybór,
- *amicita* jako przyjaźń,
- *caritas* jako miłowanie czegoś wyższego, doskonalszego, cenniego,

- *caritas Dei* jako miłość Boga. Tomasz określa ją jako rodzaj przyjaźni człowieka z Bogiem, który jest włączony do *amicita*.

Amor o najszerszym zasięgu zawiera w sobie i *caritas*, i *amicita*, i *dilectio*. Akty tych miłości Tomasz nazywa *amare* (kocham). Wskazuje też na *dilectio* jako świadomy wybór bytów osobowych, które obejmuje swym zakresem również przyjaźń. *Amor* więc obejmuje miłość na wszystkich poziomach pożądania, natomiast pozostałe rodzaje miłości dotyczą wyłącznie miłości osobowej.

Tomasz mówi o czterech wymiarach miłości (Sth, I–II, q. 26, a. 3, co). Zaczyna od *amor* (miłości lubienia) jako o *passio*²; u niego ten rodzaj miłości ma szerokie znaczenie, mieści się w niej nie tylko szeroko rozumiana miłość, ale wszelkie upodobanie w poznawalnym dobru czy skłonność do rzeczy, które jej odpowiadają. *Amor* to czynność popędu zasadniczego w sferze zmysłowej. Miłość lubienia jest wspólną miłością dla miłości kochania i miłości *caritas*. *Amor/Eros* obejmuje *dilectio*, *caritas* i *amicita*, ale odwrotnie już nie. Lubienie ma bardzo szeroki zakres, ukochanie i miłość należą też do lubienia. Ukochanie dodaje do lubienia ideę uprzedniego wyboru, dlatego Tomasz nie kwalifikuje ukochania do popędu zasadniczego, ale sytuuje go w woli istot rozumnych. Umiłowanie dodaje do ukochania pewną doskonałość, w miarę jak to, co jest kochane, jest też i cenione, zgodnie ze źródłosłowem miłość *caritas* od *carus*, znaczy drogi. Ukochanie i umiłowanie są czynnościami umysłowymi władzy pożądawczej, w tym znaczeniu umiłowanie można uznać za tożsame z ukochaniem.

Akwinata wyróżnia cztery dobra godne miłości (*diligibilia*) i odkrywa ich hierarchię – Bóg, dusza, bliźni i ciało. Życie cielesne jest zaraz po duszy, czyli czymś najcenniejszym w życiu ziemskim człowieka (Przanowski, 2018, s. 197). Zawilosci w wyjaśnieniu rozumienia rodzajów miłości przez Tomasza można wyjaśnić, trzymając się porządku przedstawianych przez niego charakterystyk tych miłości i zależności między nimi.

2 *Passio* jest tłumaczona zarówno jako namiętność lub żądza, jak i uczucie związane z jakimś czuciem, czyli procesem fizjologicznym.

Miłość kochanie (*dilectio*) nie sytuuje się w pożądliwości, lecz w woli i dotyczy wyłącznie natury rozumnej. *Dilectio* jako miłość rozumna nie jest przez Tomasza omawiana osobno, ale konkretyzowana w postaci przyjaźni i miłości *caritas*. Można jednak na podstawie Tomaszowych refleksji scharakteryzować *dilectio*. Tomasz wiąże etymologię *dilectio* z *deligere* – wybierać. *Dilectio*, czyli inaczej kochać z wyboru, może więc zaistnieć tylko między bytami rozumnymi. Dokonywanie wyboru związane jest z wolą. Z miłością *dilectio* wiąże się u Tomasza temat aktów woli analogicznych do uczuć (Andrzejuk, 2012, s. 279).

W rozważaniach na temat miłości miłowania Tomasz wiąże sprawność przyjaźni (*amicita*) z aktami miłości *amor* i *dilectio*. Miłość miłowanie, którą można uznać zarówno za akt, jak i cnotę miłości, dodaje do miłości lubienia jako pewną doskonałość miłości, skierowaną do przedmiotu bardzo wysoko cenionego, drogiego – *carus*. Stąd też nazwa tego rodzaju miłości. Miłość *caritas* będzie obszerniej przedstawiona w następujących rozdziałach, ponieważ jest to rodzaj miłości szerzej omawiany w pracy. Natomiast mówiąc o przyjaźni (*amicita*) w drugiej części *Summy*, Tomasz miał już głębiej przeanalizowaną naukę Arystotelesa o przyjaźni, niż w czasie pisania *Komentarza do sentencji Piotra Lombarda*, dzięki nowemu przekładowi *Etyki*. Arystoteles w *Etyce Nikomachejskiej* (Woroniecki, 2013, s. 206) wymienił trzy warunki prawdziwej przyjaźni: miłość życzliwą, wzajemność, wspólność. Już u filozofa pojawiło się pytanie o możliwość przyjaźni między ludźmi a bogami, na które odpowiedział negatywnie, wskazując na brak czegoś wspólnego, co przyjaciół jednoczy. Tomasz z kolei, analizując arystotelesowskie czynniki przyjaźni, wyciągnął wniosek przeciwny, twierdząc, że przyjaźń można realizować jeszcze doskonalej z Bogiem niż z ludźmi (Sth, II–II, q. 23, a. 1, co., Woroniecki, 2013, s. 207–209). Do tego wniosku doszedł dzięki objawieniu chrześcijańskiemu, a nie tylko dzięki rozumowi przyrodzonemu, jak to czynił Arystoteles.

Wydaje się, że Tomasz przyporządkowuje miłość *caritas* wyłącznie do Boga, chociaż nie deklaruje tego jasno. Tomasz uzasadnia swoje wnioskowanie tym, że tylko Bóg może być obiektem tak zabso-lutyzowanej miłości, bo tylko Bóg może zapewnić wierność i doskonałość miłości. Wszystkie inne dobra można utracić, gdy wskazane „dobro” jest źle zidentyfikowane i ukierunkowane na pozorny cel doczesny. Według Tomasza miłością odpowiadającą ludzkiej kondycji jest przyjaźń, która ma również wieloaspektowy wymiar (Andrzejuk, 2012, s. 313).

Akwinata odniósł się do fragmentów z Pisma Świętego – Starego i Nowego Testamentu – wskazując na kilka z nich i bardziej koncentrując się na Ewangelii Jana³. Z tego fragmentu Akwinata odczytuje trzy ważne przesłanki, dotyczące przedstawionych przez Przanowskiego przejawów rodzajów miłości (Przanowski, 2018, s. 194), są to:

1. Miłość *agape/dilectio*,
2. Miłość „za przyjaciół” – dookreślenie miłości jako miłości przyjaźni,
3. Oddanie życia (ogłoszenie i uniżenie).

Akwinata uznaje miłość przyjacielską jako podstawę do zrozumienia miłości w ogóle, a miłość *caritas* przedstawia przede wszystkim jako przyjaźń z Bogiem. Przanowski porusza temat pewnych trudności związanych z tłumaczeniem tekstów biblijnych, w tym przypadku chodzi o fragment „Życie swoje oddał za przyjaciół swoich”. W różnych tłumaczeniach można spotkać się z terminami „oddać duszę” lub „oddać życie”. Na potrzeby artykułu można uznać te pojęcia za synonimy⁴.

Obietnica Chrystusa o przyjaźni i oddanie swojego życia za „nas” to punkt wyjścia rozważań chrześcijanina. Miłosne działanie Chrystusa ma charakter zbawczy, a Jego ofiarne czyny są znakiem miłości najdoskonalszej i najwyższej. Wyniesienie człowieka do stanu nadprzyrodzonego, danie mu udziału w Boskiej naturze daje człowiekowi taką

3 J15,13-15 – „Większej nad tę miłość nikt nie ma, żeby kto życie swe oddał za przyjaciół swoich. Wy jesteście przyjaciółmi moimi, jeśli czynić będziecie, co ja wam przykazuję. Już was nie będą zwać sługami, bo sługa nie wie, co czyni Pan jego. Lecz was nazwałam przyjaciółmi, bo wszystko, co słyszałem od Ojca mego, oznajmiłem wam”.

4 Więcej na ten temat w: M. Przanowski, *Uniżony Bóg w myśli św. Tomasza z Akwinu*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2018, s. 194-198.

relację z Bogiem, którą można nazwać prawdziwą przyjaźnią i to w dosłownym tego słowa znaczeniu, nie tylko w przenośni. Fundamentem przyjaźni jest podmiotowe traktowanie drugiej osoby. Drugi człowiek stanowi dobro samo w sobie. W przypadku traktowania drugiej osoby ze względu na przyjemność, przedmiotowo przyjaźń nie może zaistnieć. Miłość przyjaźni jest podmiotowa, bo kochający odnosi się do osoby kochanej jako do dobra samego w sobie. Przanowski wymienia cechy charakterystyczne, a raczej warunki prawdziwej przyjaźni. Przyjaźń jest: podmiotowa, życzliwa, wzajemna, uczestnicząca, jednocząca, wolna, czynna i trwała. Oprócz tego dopełnia cechy przyjaźni, charakteryzując ją dodatkowo jako: objawiającą, współodczuwającą, zgodną, uobecniającą, radującą i pocieszającą, szeroką i ofiarną (Przanowski, 2018, s. 213–215).

1.3. O miłości *caritas*

Źródłosłowem miłości *caritas* jest, jak już wspomniano, *carus* (łac.) – drogi. W miłości *caritas* Tomasz wskazuje na wyjątkowe znaczenie przedmiotu miłości, na coś cennego (*carus*). Tomasz miłość *caritas* zalicza do cnót i to do cnót nadprzyrodzonych - wlnych (*virtus infusae*). Na łączności człowieka z Bogiem powstaje pewnego rodzaju przyjaźń, która jest budowana na tej łączności jako miłość *caritas* (Sth, I–II, q. 24, a. 2, co). Ta miłość, a także przyjaźń, która łączy człowieka z Bogiem, wszystko inne odnosi do tej miłości. Do wszystkich innych podmiotów człowiek ma ustosunkowywać się ze względu na miłość do Boga (Sth, II–II, q. 23, a. 1, co). Między człowiekiem a Bogiem istnieje łączność (Bóg udziela swej wiecznej szczęśliwości) i przez nią, i na niej powinien opierać się ten rodzaj przyjaźni. Miłość *caritas* polega na wspólnocie wiecznego szczęścia, które jest darem darmo danym (Sth, II–II, q. 24, a. 2, co).

Tomasz, komentując Piotra Lombarda, który twierdził, że miłość do Boga w człowieku jest samym Duchem Świętym, odpowiada, że miłość do Boga jest swoistą cnotą – stworzoną przez Boga (Andrzejuk, 2012, s. 261–265). Bóg stwarza sprawność

(*habitus*) o charakterze cnoty (*virtus*), która służy do budowania relacji z Nim Samym. Cnota dodaje do sprawności kierunek ku dobru, czyli jest sprawnością, której nie można wykorzystywać do czynienia zła. Miłość *caritas* jest więc sprawnością i cnotą, mając swę źródło w nadprzyrodzoności, ale doskonalące władze duchowe w rozumnych władzach człowieka i funkcjonujące podobnie do innych sprawności i cnót – świadomie i dobrowolnie. Miłość *caritas* wchodzi do definicji każdej cnoty, dlatego że wszystkie cnoty od niej zależą (tamże, s. 261–265). Miłość jest matką i formą wszystkich cnót jako jej przyczyna sprawcza oraz nazywana jest celem wszystkich cnót, jako, że ona wszystkie te cnoty do swego celu skierowuje (Sth, II–II, q. 23, a. 8, ad. 1 – ad. 3.).

Intensywność miłości ujawnia się w oddaniu duszy za przyjaciół i wtedy przejawia się w najwyższym stopniu i jest tym cenniejsza, im mniej wynika z jakichkolwiek zobowiązań (Przanowski, 2018, s. 198–199). Pierwszy stopień miłości bliźniego polega na podzieleniu się lub oddaniu dóbr materialnych. Drugi etap wymaga już zgody na trudy i cierpienia z miłości do bliźniego, trzeci i ostatni to oddanie duszy, czyli życia, a więc czegoś najcenniejszego na tym świecie. *Caritas* nie jest obowiązkowy, oddanie duszy za zbawienie bliźniego jest tylko wtedy konieczne, gdy wypływa z funkcji. *Caritas* więc to oddanie swojego życia, nawet wtedy, gdy nie jest to wymagane. Niedościęgnionym wzorem staje się Chrystus, który umiera za grzeszników, a nie tylko za sprawiedliwych (tamże, s. 199), tak jak napisano w Liście do Rzymian⁵, to przykład zadziwiającej miłości Chrystusa. Miłość zawiera się w tajemnicy odkupienia człowieka i wcielenia Chrystusa jako dzieła miłości (*opus caritatis*). Miłość *caritas* jest w swojej głębi niepoznawalna, gdyż swoją pełnią i doskonałością przekracza wszelki intelekt stworzony i ludzką wiedzę (tamże, s. 201).

Święty Tomasz, analizując tekst Listu do Efezjan św. Pawła⁶, wymienia zawarte w nim cztery wymiary miłości *caritas* (Szerokość, Długość, Wysokość, Głębokość), odnajdując metaforę najważniejszych cech miłości *caritas* występujących u świętych.

5 Rz 5,8 – „Bóg zaś okazuje nam swoją miłość [właśnie] przez to, że Chrystus umarł za nas, gdy byliśmy jeszcze grzesznikami”.

6 Ef 3,17-19 – „Niech Chrystus zamieszka przez wiarę w waszych sercach, abyście w miłości zakorzenieni i ugruntowani, wraz ze

1. Szerokość (*latitudo*) – oznacza „szerokość *caritas*”, która dosięga nawet nieprzyjaciół;
2. Długość (*longitudo*) – wyraża trwałość miłości rozpoczynającej się od życia ziemskiego aż po wieczne czasy;
3. Wysokość (*sublimitas*) – odnosi się do intencji nadprzyrodzonych, nie dla własnego pożytku, ale samego Boga;
4. Głębokość (*profundum*) – symbolizuje źródło *caritas*, którym jest Duch Święty. Miłość człowieka do Boga jest możliwa dzięki Duchowi Świętemu.

Wymienione cztery wymiary miłości *caritas*: miłość nieprzyjaciół, trwałość, kierowanie się ku wieczności i pochodzenie od Boga Tomasz wpisuje w plan Krzyża⁷.

2. Duch Święty jako Miłość i Dar

Duch Święty jest osobą, której odpowiadają imiona Daru i Miłości (Sth, I, q. 33–38). „Duch Święty jest osobą, która posiada to, co posiadają Ojciec i Syn; wszyscy trzej są święci i są duchem” (Levering, 2016, s. 360). Duch Święty, który jest miłością niestworzoną, może być w człowieku, który posiada miłość stworzoną. Duch Święty pobudza duszę do aktów miłości. Zarówno w *Summie teologii* jak i *Summie contra gentiles* Akwinata opiera się na rozumieniu miłości, którą Bóg miłuje Samego Siebie (Emery, 2021, s. 53). Tomasz porównuje pojawienie się w woli miłującego upodobania ukierunkowanego (wola miłuje to, co przedtem poczuł umysł) w stronę pożądanego bytu do właściwości Ducha Świętego. Ta właściwość pozwala ukazać odrębność Ducha Świętego i zobaczyć obecność „Boga miłowanego w Bogu, który miłuje siebie” oraz pozwala nazwać Ducha Świętego osobową miłością, z zastrzeżeniem, że ta nazwa nie odzwierciedla Jego pełni (tamże, s. 54). Pojawiająca się „pieczęć” miłości dokonuje się w miłującej woli

(pochodzenie immanentne), odnosi się do woli, od której pochodzi i do Słowa, które jest założone z góry przed miłością. Motyw miłości jest też obecny u św. Tomasza w wyjaśnianiu pojęcia „Dar”, który również odnosi się do Ducha Świętego. Dar oznacza relację pochodzenia, podobnie jak miłość (Sth, I, q. 37, a. 1). Święty Augustyn twierdził, że dar Ducha Świętego nie jest niczym innym jak Duchem Świętym. „Duch Święty jest nazwą osoby, to i Dar także” (Sth, I, q. 38, a. 1, co). Tomasz wyjaśnia, że już w samej nazwie „dar” zawarte jest znaczenie zdatności do tego, by być darowanym. Wszystkie rzeczy darowane dotyczą obu stron – darczyńcy i obdarowanego. Osoba Boska jest zarówno dawana, jak i jest Darem, tylko stworzenie rozumne może przyjąć taki dar i mieć osobę Boską.

O miłości *caritas*⁸ Tomasz mówi w wielu miejscach *Summy* i w innych swoich dziełach, w których porusza temat relacji człowieka z Bogiem. „Miłość *caritas* jest pewnego rodzaju przyjaźnią (*amicitia*) człowieka z Bogiem, opartą na wspólnocie wiecznego szczęścia” (Sth, II–II, q. 24, a. 2, co). Wspólnota sięgająca wieczności nie jest dobrem naturalnym, ale darem darmo danym, czyli *caritas* nie jest ani wrodzona, ani nabyta siłami przyrodzonymi, lecz wlana przez Ducha Świętego, będącego miłością *amor* Ojca i Syna, jest owocem aktu miłowania (Andrzejuk, 2012, s. 263). Tomasz wyjaśnia rozumienie Ducha Świętego, posługując się zagadnieniem Miłości.

2.1. Specyfika darów Ducha Świętego

Dary Ducha Świętego pozwalają inaczej działać niż władze przyrodzone. Duch Święty porusza wolę do miłowania w taki sposób, że ona współdziała w dokonaniu danego aktu. „Do wydania aktu miłości (nadprzyrodzonej) konieczna jest treść stała, dodana do władzy wrodzonej (przyrodzonej) – woli, by ją skłonić do takiego aktu miłości i by uczynić jej działania ochoczym i przyjemnym” (Sth, II–II, q. 23, a. 2, co). Wszystkie dary są przypisywane Duchowi

wszystkimi świętymi zdołali ogarnąć duchem, czym jest Szerokość, Długość, Wysokość i Głębokość, i poznać miłość Chrystusa przewyższającą wszelką wiedzę, abyście zostali napełnieni całą Pełnią Boga”.

7 Opis i szersze wyjaśnienie w: M. Przanowski, *Uniżony Bóg w myśli św. Tomasza z Akwinu*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2018, s. 200.

8 Termin *caritas* jest łacińskim tłumaczeniem greckiego *agape*. Miłość, miłowanie, cnota miłości nadprzyrodzonej; w teologii i filozofii chrześcijańskiej jedna z trzech cnót teologicznych (włanych), skierowana do Boga jako najwyższego Dobra, samego w sobie godnego miłości, oraz do wszystkich innych bytów ze względu na Boga (za: <http://www.ptta.pl/pef/pdf/c/caritas.pdf>).

Świątemu, gdyż Duch Święty, będąc Miłością, ma charakter pierwszego Daru. Niektóre dary są przypisywane Synowi przez apropriację⁹. To są te dary, które dotyczą intelektu (Torrell, 2003, s. 222). Pochodzenie Ducha Świętego według miłości, która dysponuje siłą ruchu i utrzymaniem w ruchu, pozwala przypisać Duchowi Świątemu dzieła ruchu, a więc panowanie nad biegiem życia stworzonego. Potwierdzenie takiego myślenia można odczytać ze słów Księgi Rodzaju (Rdz 1,2) – „Duch Pański unosi się nad wodami”. Życie przejawia się przede wszystkim w ruchu, uprawianie w ruch i utrzymywanie w ruchu przysługuje Duchowi Świątemu, można więc powiedzieć, że Duch Święty panuje nad życiem¹⁰. Sam Bóg znajduje się wszędzie, wszędzie też znajdują się skutki Jego działania. Takim skutkiem jest miłość, którą jako ludzie miłujemy Boga. Miłość do Boga w duszy człowieka znajduje się dzięki Duchowi Świątemu, co znaczy, że Duch Święty zamieszkuje w człowieku. Pierwszy skutek jako miłość-*caritas* to obecność samego Dawcy, a więc Ducha Świętego, a wraz z Nim całej Trójcy Świętej w duszy sprawiedliwego. Tomasz podkreśla, że wyraźnie widać, iż Bóg najbardziej kocha tych, których uczynił swymi przyjaciółmi przez Ducha Świętego (Torrell, 2003, s. 230).

Dary Ducha Świętego są obfite w skutki dla całego stworzenia. Przyczyną zaś stworzenia jest Miłość, jako przyczyna stworzenia rzeczy. Darem jest nie tylko jednostronne przebywanie Ducha w człowieku, ale według Tomasza to, co kochane jest obecne w miłującym, to konieczne jest również, aby przez Ducha Świętego nie tylko Bóg mógł być obecny w duszy człowieka, ale również człowiek w Bogu, tak jak zapowiada św. Jan (1J 14, 16 i 13): „kto trwa w miłości, trwa w Bogu, a Bóg trwa w nim”.

2.2. O miłości w Duchu Świątem

Caritas jest dziełem Trójcy Świętej, ale w największym stopniu reprezentuje Ducha Świętego. W miłości *caritas* Duch Święty jako osoba przyjmuje imiona – Miłości i Daru. Miłość *caritas* jest w człowieku czymś wyjątkowym. W rozdziale o przyjaźni zosta-

ły wymienione charakterystyczne cechy opisujące Ducha Świętego. Tomasz dzieli miłość *caritas* na przyrodzoną zachodzącą między ludźmi i na nadprzyrodzoną, która jest przyjaźnią z Bogiem. Cechy przyjaźni międzyludzkiej Tomasz porównał i wyciągnął wniosek, z którego wynika, że mieszczą się one w nadprzyrodzonej miłości *caritas*. W nadprzyrodzonej przyjaźni z Bogiem w sposób analogiczny obecne są cechy przyjaźni przyrodzonej (ludzkiej) (Przanowski, 2018, s. 217).

Miłość *caritas* jako skutek działania Ducha Świętego można scharakteryzować jako:

1. Podmiotową – człowiek, który od Boga wszystko darmo dostaje, jest w stanie kochać Go dla Niego Samego, na podobieństwo Boga, który kocha człowieka także dla niego samego.
2. Życzliwą – chcenie dobra dla człowieka będzie się różniło od dobra dla Boga, gdyż nie można chcieć tego samego dla Boga, bo On jest doskonały i nie potrzebuje więcej dobra i doskonałości. Chcenie dobra dla Boga wiąże się z szerokością przyjaźni i chceniem dobra dla wszystkich, którzy z Nim są związani i do Niego należą. Najwyższy stopień życzliwości Boga polega na udzielaniu takiego dobra, które ma wymiar nadprzyrodzony (Sth, I, q. 21, a. 1 i 2).
3. Wzajemną – miłość *caritas* charakteryzuje wzajemność w podmiotowości i życzliwości odnosząca się zarówno do Boga, jak i do człowieka, oczywiście, z uwzględnieniem różnic ontologicznych.
4. Uczestniczącą – przyjaźń człowieka z Bogiem wymaga uczestnictwa w czymś wspólnym. To, co wspólne człowiekowi i Bogu, to udzielana przez Boga szczęśliwość wieczna, zapoczątkowana na ziemi w postaci łaski.
5. Jednoczącą – Duch Święty sprawujący miłość *caritas* jednoczy człowieka z Bogiem w tej miłości. Najwyższym wyrazem ziemskiej jedności z Bogiem jest kontemplacja (SCG, IV, c. 22).

⁹ Apropriacja to sposób ukazywania Osób Boskich poprzez używanie atrybutów istotowych.

¹⁰ Można na potwierdzenie tych słów przytoczyć niektóre fragmenty Pisma Świętego np.: „To Duch daje życie” (J 6,63), „Dam wam Ducha i ożywiecie” (Ez 37,5).

6. Wolną – miłość *caritas* jest zarazem wolnym aktem człowieka, jak i Bożym darem, czyniącym ludzi wolnymi. *Caritas* jest miłością wlaną, nadprzyrodzoną łączącą człowieka z Bogiem.
7. Czynną – akt miłości nadprzyrodzonej stanowi największą zachętę do działania i aktywności. Miłość *caritas* jako matka wszystkich cnót ma wpływ na ich akty.
8. Trwałą – *caritas* jako cnota jest trwałą, nadprzyrodzoną sprawnością, możliwą do utracenia przez grzech śmiertelny.
9. Objawiającą – Tomasz w akcie objawienia upatruje najważniejszy dowód przyjaźni Boga do człowieka. Duch Święty objawia największe tajemnice, czyni to po przyjacielsku.
10. Współodczuwającą – Bóg w stosunku do człowieka wykazuje współczucie. Ze strony człowieka to współczucie przybiera formę zjednoczenia w przedmiocie chcenia.
11. Zgodną – pod wpływem działania Ducha Świętego wola człowieka przemienia się w zgodną z wolą Boga. Wola Boża staje się miłością człowieka.
12. Uobecniającą – Duch Święty, który wzbudza miłość *caritas*, jest także obecny w duszy człowieka. Miłość *caritas* powoduje obecność, wzajemne przebywanie w sobie Boga i człowieka.
13. Radującą i pocieszającą – tak jak w przyjaźni między ludźmi przyjaciel jest obecny, kiedy jest potrzebny, w trudnych sytuacjach staje się pocieszycielem. Radość z obecności przyjaciela jest wielka. Podobnie w miłości *caritas*, Bóg zamieszkuje w duszy człowieka i przynosi pocieszenie i radość w przeciwnościach.
14. Szeroką – ze względu na Bożą przyjaźń człowiek jest w stanie kochać innych. Miłość *caritas* uzdalnia do kochania Boga ze względu na Niego Samego, ale też do kochania innych, nawet nieprzyjaciół.
15. Ofiarną – Bóg oddał życie, poniósł ofiarę krzyża z miłości do człowieka. Ze względu na tę miłość, na miłość *caritas* człowiek może być też uzdolniony do duchowych ofiar, a nawet aktów męczeństwa.

Podsumowując, można powiedzieć, zgodnie ze słowami Pisma Świętego, że „miłość *caritas* uzdalnia do przyjaźni z Bogiem i przenoszenia jej na innych ludzi. Ten, kto kocha Boga, odkrywa, że został wciągnięty do grona Bożych przyjaciół. Miłość Boża rozlana jest w sercach naszych przez Ducha Świętego, który został nam dany” (Giertych, 2019, s. 31).

3. Caritas i dar mądrości

Miłość i mądrość Akwinata uznaje za najważniejsze w porządkowaniu hierarchii ważności ludzkich uposażeń. Miłość jest pierwsza i najważniejsza, jeśli chodzi o ludzkie działania i dążenia. Mądrość jest najważniejszym owocem poznania. Tomasz dochodzi do wniosku, że mądrość jest warunkowana przez miłość, co znaczy, że nie ma mądrości bez miłości. Mądrość przekracza więc porządek poznawczy i odnosi się także do ludzkiego działania (Andrzejuk, 2012, s. 332).

Tomasz jako intelektualista poszukuje perspektyw, które otwierają przed rozumem szanse z chwilą Objawienia (tamże, s. 70). Miłość *caritas* ma zakorzenioną w rozumie i woli postawę wobec drugiego człowieka, którego postrzega jako wartość.

3.1. Stosunek daru mądrości do cnoty miłości

Na równi z darami Ducha Świętego, cnoty teologalne są darami Bożymi, i one także udoskonalają osobę, sprawiając, że jest ona w stanie działać zgodnie z wolą Bożą. W Piśmie Świętym słowa „spocznij na nim [...] duch mądrości i rozumu” pozwalają zrozumieć, że dary i cnoty są dane z natchnienia Bożego, które oznacza pewne poruszenie z zewnątrz (Torrell, 2003, s. 287). „Nikogo bowiem Bóg nie miłuje, jeno tego, co z mądrością przebywa” (Mdr 7, 14 i 27–28). W darze mądrości cnota miłości przejawia się w najwyższym stopniu i jest owocem daru. Święty Tomasz nie od razu zauważył związek cnoty miłości-*caritas* z darem mądrości, najpierw badał samą miłość i jej związki z przedmiotem, następnie wiązał z nią dar mądrości (Sth, II–II, q. 23, a. 1). Na początku łączył mądrość tylko z rozumem i wiedzą, aby następnie połączyć je z wiarą. Swoje rozważania opierał na

przyporządkowaniu mądrości, rozumu i wiedzy do władzy poznania spekulatywnego. Po wnikliwych analizach zmienił swoje stanowisko, łącząc cnotę miłości z darem mądrości. Powodem, dla którego tak zdecydował, była przynależność mądrości, rozumu i wiedzy do kategorii poznania spekulatywnego. Dlatego po głębszych analizach dar mądrości omawiał razem z cnotą miłości. Miłość wyprzedza poznanie, dar Ducha Świętego ożywia mądrość bezpośrednim doświadczeniem Boga (Woroniecki, 2013, s. 235).

3.2. Wzmożenie daru mądrości przez miłość

Miłość w najwyższym stopniu przejawia się w mądrości. Natura Boga sama jest miłością, mądrością i dobrocią. „Miłość, której treścią miłujemy bliźniego, jest swego rodzaju uczestnictwem w miłości Bożej” (Sth II–II, q. 23, a. 2, ad. 1).

Dar mądrości podobnie jak inne dary wzrasta dzięki miłości, wzmożony przez miłość światła w rozumie. To wzmożenie daru mądrości, udzielanego przez miłość, wpływa korzystnie na samą miłość, przez co umożliwia jej głębsze przyjęcie tajemnicy Boga ukrytego w duszy i w konsekwencji pełniejsze jednoczenie się z Bogiem (Woroniecki, 2013, s. 235). Tomasz głosi prymat rozumu nad wolę, ale jednocześnie widzi wyższość woli w ujmowaniu przedmiotu upodobania. Zależność woli od rozumu nie polega na tym, że wola zawsze wybiera doskonalsze poznanie, właśnie tak nie jest, o napięciu woli często decyduje doskonałość i większa wartość przedmiotu, a nie doskonałość poznania. Wola ma zdolność wyprzedzania rozumu, pociągania go, czego ilustracją jest właśnie stosunek cnoty miłości do daru mądrości. Woroniecki pisze: „nigdzie nie występuje jaśniej to pociągnięcie rozumu w górę przez podległą mu skądinąd wolę” (tamże, s. 236).

Miłość pochodzi od Ducha Świętego, który porusza ludzki umysł, ale nie w sposób bierny i zniewalający, lecz zgodny z wyborem woli. *Caritas* nie jest tylko aktem, ale też i darem dającym wolność (Przanowski, 2018, s. 217). W procesie miłowania przez duszę Boga, który w niej zamieszkuje, widać,

jaką pomoc dar mądrości daje miłości. Miłość sama sobie stwarza tę pomoc, aby wyostrzyć władzę rozumu. Miłość potęguje intelekt do coraz głębszego miłowania i poznawania Boga. Wyostrenie rozumu to możliwość głębszego przenikania, prostego wglądu w prawdę. Intuicyjny wgląd jest doskonalszy od skomplikowanych analiz, ale tylko w ograniczony sposób dostępny. Woroniecki komentuje, że nie ma nic dziwnego w tym, że pod wpływem miłości dusza człowieka pragnie lepiej poznać Boga w Jego nieskończonej postaci (Woroniecki, 2013, s. 236). W tym pragnieniu człowiek może dostać pomoc w postaci daru mądrości, który usprawnia rozum do posłuszeństwa Bogu i sprawia, że człowiek wszystko będzie sądził z punktu widzenia Boga. Jest wtedy szansa, że powoli zacznie pojawiać się dojrzewanie do kontemplacji, a dyskursywne rozumowanie zacznie stopniowo zanikać. W szczycie działania daru mądrości dusza może osiągnąć zjednoczenie mistyczne. Rozum będzie się ograniczał do cichego, spokojnego wglądu w Boga, a dusza zacznie doświadczać Jego pełnej miłości działania. W darze mądrości w najwyższym stopniu przejawia się to, co jest zawarte w darach rozumu i wiedzy, czyli poznanie afektywne, w którym sądy rozumu idą za ludzką afektywnością, są następstwem przyłgnięcia woli do przedmiotu, z którym jest złączona miłością. Im głębsze zjednoczenie z Miłością spowodowane darem mądrości, tym głębszy pokój wewnętrzny, który w miarę wzrostu promieniuje na zewnątrz (tamże, s. 237).

Z ukoronowania związku miłości i mądrości wynika kontemplacja, która jest wspólnym działaniem intelektu i woli. W kontemplacji spotykają się poznanie intelektualne i osąd mądrości. Życie kontemplacyjne, choć tkwi w intelekcie, rozpoczyna się od woli, ponieważ miłość *caritas* pobudza i aktywizuje kontemplację (Sth, II–II, q. 180, a. 7, ad. 1). Przy okazji związku miłości z mądrością Tomasz podkreśla jeszcze pokój, odnoszący się do życia czynnego, który jest owocem tego związku. W odniesieniu do życia teoretycznego owocem zależności miłości i mądrości jest właśnie kontemplacja.¹¹ „Ze wszystkich

¹¹ Materią życia czynnego są bowiem rzeczy doczesne, do których zwracają się ludzkie działania. Materią życia kontemplacyjnego natomiast są poznawalne zasady rzeczy, przy których trwa kontemplujący”, Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o prawdzie*, t. I, tłum. A. Aduszkiewicz, L. Kuczyński, J. Ruszczyński, Wyd. Kęty 1998, s. 526.

działań cnót najprzyjemniejsza jest kontemplacja mądrości (...). Filozofia daje kontemplacji mądrości godne podziwu przyjemności, ze względu na czystość i trwałość¹². Doskonałość kontemplacji jako owocu związku miłości z mądrością polega na tym, żeby prawdę Bożą nie tylko widzieć, ale też miłować (Andrzejuk, 2012, s. 335).

Zakończenie

Stwierdzenie, że intelektualizm Tomasza realizuje się w miłości, może być całkiem trafne, ponieważ dla Tomasza szczytem i celem refleksji było poznanie Bożej Miłości.

Spełnienie rozumnego życia człowieka dokonuje się w miłosnej kontemplacji Boga Samego i relacji z Nim. To właśnie miłość człowieka do Boga jest pewnym rodzajem przyjaźni, opartej na łączności człowieka z Bogiem, przez którą Bóg udziela swojej wiecznej szczęśliwości i na niej buduje ową przyjaźń (Sth, II–II, q. 23, a. 1, co). Nie oznacza to, że *caritas* nie może zaistnieć między ludźmi, może, ale pod pewnymi warunkami. *Caritas* pochodzi, jak wyjaśniano powyżej, od *carus* (drogi, cenny, doskonalszy), tak więc istnieje konieczność upodobania w odpowiednim przedmiocie, bo jeśli przedmiot będzie nieodpowiedni, w tym sensie, że nie będzie wzbudzał zachwyty, to prawdziwa miłość nie zaistnieje. *Caritas* charakteryzują różne stopnie intensywności. Tomasz rozpoznaje, że *caritas* dodaje do miłości w rozumieniu ogólnym jakąś doskonałość ze względu na wielką wartość przedmiotu miłości. Wartość przedmiotu miłości oznacza pewną szczególność, ale nie jedyność. Człowiek nie musi mieć tylko jednego obiektu, do którego odnosi się ta miłość (Andrzejuk, 2012, s. 314).

Miłość wzmacnia wszystkie cnoty i dzięki temu sama się rozpała. Dar mądrości jest potęgowany przez miłość (światło) w rozumie. Wzmaganie miłości przez mądrość, współdziałanie cnoty miłości z darem mądrości uzdalnia człowieka do coraz głębszego poznawania Boga i coraz ściślejzego z Nim zjednoczenia. Upodobnianie się do Boga przez poszukiwanie mądrości bezpośrednio

przyczynia się do zjednoczenia z Bogiem przez miłość (Przanowski, 2015, s. 35). Człowiekowi trudno dojrzać do miłości ze względu na jego słabość wynikającą z miłości własnej. Jednakże, pomimo tych przeszkód, jest w stanie umiłować Boga tylko dla Niego samego, dzięki miłości *caritas*, która jest nadprzyrodzoną przyjaźnią z Bogiem. Miłość *caritas* spełnia także wszystkie warunki przyjaźni przyrodzonej (ludzkiej). *Caritas* jest cnotą wlaną i posiada dwa przedmioty upodobania: Boga i człowieka. Ważny podkreślenia jest fakt, że *caritas* skierowana do człowieka może zaistnieć tylko ze względu na Boga i obejmuje wszystkich ludzi, bo Bóg ukochał wszystkich. W *caritas* jest więc miejsce na to, czego nie ma w przyjaźni, na miłość nieprzyjaciół (Sth, II–II, q. 23, a. 1, co). Dla Tomasza ważny pozostaje nadprzyrodzony charakter miłości człowieka do Boga. Miłość w szczególny sposób wywyższa człowieka, zmienia służbę w przyjaciel, bo dar miłości przewyższa wszystkie dary. Wszelkie inne bowiem można posiadać bez miłości i Ducha Świętego, natomiast jeśli ma im towarzyszyć miłość, to Duch Święty jest absolutnie konieczny. Apostoł w Liście do Rzymian (Rz, 5,5) mówi: „Miłość Boża rozlana jest w sercach naszych przez Ducha Świętego, który został nam dany” (Torrell, 2003, s. 502). Miłość *caritas* człowieka do Boga zakorzeniona jest w Trójcy Świętej, w której Duch Święty jest Osobą, Miłością i Darem. Miłość *caritas* jednoczy byt stworzony (człowieka) ze Stwórcą, tak że jako przyjaciele dzielą wspólne życie (Turner, 2017, s. 198). W intelekcie (*intellectus*) rozumnego stworzenia zostało odcisnięte pochodzenie Syna od Ojca, a w woli (*voluntas*) pochodzenie Ducha Świętego przez Syna od Ojca. Jesteśmy synami „całego Boga”. Ojciec jest naszym początkiem, przez Syna zostaliśmy stworzeni, a Duch Święty nas ożywia i przemienia (Galuszka, 2021, s. 76).

12 Czystość rozumiana jest jako przyjemność wywołana przez rzeczy niematerialne, trwałość dotyczy tych, które pochodzą od rzeczy niezmiennych, A. Andrzejuk, *Metafizyka obecności: wstęp do teorii relacji osobowych*, Wyd. UKSW, Warszawa 2012 s. 314.

SKRÓTY

Rz – List do Rzymian
Mdr – Księga Mądrości
Ef – List do Efezjan
1J – Pierwszy List Ś. Jana Apostoła
J – Ewangelia według Św. Jana
Sth – *Summa teologii*
SCG – *Summa contra gentiles*

Bibliografia

- Andrzejuk, A. (2012). *Metafizyka obecności, wstęp do teorii relacji osobowych*, Warszawa: Wyd. UKSW.
- Galuszka, T. (2021). *Piękny Bóg, Piękny Człowiek. Zło z perspektywy teologii piękna Tomasza z Akwinu*, Poznań: Wyd. W drodze.
- Giertych, W. (2019). *Wiara a uczucia*, Warszawa: Wyd. Giertych.
- Levering, M. (2016). *Pismo Święte i Metafizyka. Tomasz z Akwinu i odnowa teologii trynitarniej*, Kraków: Dominikańska Biblioteka Teologii.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu* (1982), Poznań-Warszawa: Wyd. Pallottinum.
- Przanowski, M. (2015). *Powołanie chrześcijańskiego mędrca*, (w:) M. Przanowski (red.), *Święty Tomasz z Akwinu o Bogu. Studia teologiczne*, (s. 27–51), Warszawa: Instytut Tomistyczny.
- Przanowski, M. (2018). *Uniżony Bóg w myśli św. Tomasza z Akwinu*, Toruń: Wyd. Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Shanley, B. (2017). *The Thomist Tradition*, Springer Science.
- Shanley, B. (2017). *Tradycja Tomistyczna*, t.VI., tłum. R. Mordarski, Warszawa: Instytut Tomistyczny.
- Summa Theologiae, (za:) <https://www.newadvent.org/summa/> (dostęp: 1.03.2022).
- Świeżawski, S. (1995). *Święty Tomasz na nowo odczytany*, Poznań: Wyd. W drodze.
- Święty Tomasz z Akwinu (1966), *Summa teologiczna*, przeł. P. Betch, Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy Veritas.
- Święty Tomasz z Akwinu (2010). *O cnotach rozumu, komentarz do VI księgi Etyki nikomachejskiej Arystotelesa*, Wrocław: Biblioteka Studiorum Philosophicorum Weatislaviensium.
- Święty Tomasz z Akwinu, (1994). *O miłości nadprzyrodzonej, De Caritate*, Warszawa: Wyd. św. Tomasza z Akwinu.
- Święty Tomasz z Akwinu, (2010). *Summa contra gentiles. Prawda wiary chrześcijańskiej w dyskusji z poganami, innowiercami i błędzącymi*, t. I, Poznań: Wyd. W drodze.
- Święty Tomasz z Akwinu, (1998). *Kwestie dyskutowane o prawdzie (De veritate)*, 2 tom, tłum. A. Aduszkiewicz, L. Kuczyński, J. Ruszczyński, Kęty: Wyd. Antyk. Święty Tomasz z Akwinu (2000). *Traktat o cnotach*, Kęty: Wyd. Antyk.
- Święty Tomasz z Akwinu, (2021). *Traktat o Trójcy Świętej*, Poznań-Warszawa-Kraków: Wyd. W drodze.
- Thomas Aquinas, *Summa Theologiae*, (za:) <https://www.newadvent.org/summa/> (dostęp: 1.03.2022).
- Torrel, J-P. (2003). *Święty Tomasz z Akwinu – mistrz duchowy*, Poznań-Warszawa: Wyd. W drodze.
- Torrell, J-P. (2008). *Tomasz z Akwinu – Człowiek i dzieło*, Warszawa: Instytut Tomistyczny.
- Turner, D. (2017). *Tomasz z Akwinu. Portret*, Poznań: Wyd. W drodze.
- Włodek, Z. (2007). *Wprowadzenie do Tomasz z Akwinu, Summa contra gentiles. Prawda wiary chrześcijańskiej w dyskusji z poganami, innowiercami i błędzącymi*, Poznań: Wyd. W drodze.
- Woroniecki, J. (2013). *Katolicka etyka wychowawcza*, Lublin: Wyd. KUL.